
SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

- Z OBSAHU: L. SIDLER: Koncepty identity
S. KOVAČEVIČOVÁ: Vzťahy medzi ľudovým a mestským
staviteľstvom na Slovensku v minulosti a dnes
K. MICHAJLOVA: Opozícia chudobný – bohatý v ľudovej kultúre
Slovánov a v kresťanstve
S. BADAČOVÁ-ČORBOVÁ: Ulica ako miesto spoločenských
kontaktov
L. CHORVÁTHOVÁ: Social and Ethnic/National Identity in Nineteenth
and Twentieth Century

Na obálke:

1. strana: Sv. Vendelín ako dobrý pastier. Podmalba na skle, 18. – 19.stor., stredné Slovensko
4. strana: Variant malby sv. Vendelína ako dobrého pastiera. Prvá pol. 19. stor., Liptov. Z publikácie I. Pišútová: Ludové malby na skle. Martin 1969.
K článku V. Géciová–Komorovská: Rozšírenie ľudového kultu sv. Vendelína na Slovensku.

Toto číslo vyšlo s podporou nadácie Pro Helvetia

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by: Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

HLAVNÝ REDAKTOR
Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančár, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ČASOPIS ÚSTAVU ETNOLÓGIE SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VYDAVATELSTVO SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r.o.

BRATISLAVA

OBSAH

ŠTÚDIE

Lia S i d l e r: Koncepty identity a etnické vzory identity v Bratislave.....	5
Soňa K o v a č e v i č o v á: Vzťahy medzi ľudovým a mestským staviteľstvom na Slovensku v minulosti a dnes	20
Kaťa M i c h a j l o v a: Opozícia chudobný-bohatý v ľudovej kultúre Slovanov a v kresťanstve.....	38
Slávka B a d a č o v á-Č o r b o v á: Ulica ako miesto spoločenských kontaktov	47
Lubica Ch o r v á t h o v á: On Factors, Shaping Social and Ethnic/National Identity in Ninetieth and Twentieth Century Slovakia.....	57

DISKUSIA

Rozhovor s Dr. Jürgenom Dittmarom (Eva K r e k o v i č o v á).....	75
--	----

MATERIÁL Y

Peter S l a v k o v s k ý: Tradičné formy žatvy u Slovákov v Maďarsku – kosa.....	81
Veronika G é c i o v á-K o m o r o v s k á: Rozšírenie ľudového kultu sv. Vendelína na Slovensku	89
Juraj Z a j o n c: MONO – databáza informácií o územných monografiách v Ústave etnológie SAV	107

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOS Y

PhDr. Peter Slavkovský, CSc. päťdesiatročný (Magdaléna P a r í k o v á).....	114
PhDr. Peter Švorc (1932-1995) (Ján P o d o l á k).....	117
5. Medzinárodný kongres SIEF (Eva K r e k o v i č o v á – Magdaléna P a r í k o v á)	119
Konferencia „Musik, Sprache und Literatur der Roma und Sinti“ (Eva K r e k o v i č o v á).....	121

Seminár „Ústne pramene a techniky genealogického výskumu“ (Hana H l ô š k o v á).....	124
Zasadanie Komisie pre štúdium ľudových obyčejí MKKK v Luhačoviciach (Katarína Z a j i c o v á).....	126
Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej (Milan Š i š m i š).....	127
Študentská vedecká konferencia na Katedre etnológie FFUK (Kornélia J a k u b í k o v á).....	129
Konferencia „Rómsky jazyk v Slovenskej republike“ (Zuzana K u m a n o v á)	129
Expozícia hudobných nástrojov na zámku v Strážnici (František K a l e s n ý)	131
Švajčiarsky Heimatwerk v Bratislave (Jarmila P a l i č k o v á).....	132

RECENZIE-ANOTÁCIE

Južný Zemplín (Magdaléna P a r í k o v á)	136
V. Grešlík: Ikony Šarišského múzea v Bardejove (Mikuláš M u š i n k a)	139
Slovensko (Zuzana B e ň u š k o v á).....	140
I. M. Balassa: A parasztház története a Felföldön (Soňa K o v a č e v i č o v á).....	140
B. Steiner: African Art in Transit (Olga D a n g l o v á).....	142
I. Chalmers: The Great American Christmas Almanac (Alexandra B i t u š i k o v á)	145
I. Turnau: European Occupational Dress (Jarmila P a l i č k o v á).....	146
J. Králik – J. Ordoš: Suľany (Juraj Z a j o n c)	147
Kaplňa (František K a l e s n ý).....	148
Koľadky Zakarpattia (Mikuláš M u š i n k a)	149
Trenčín (Ján K o m o r o v s k ý).....	149
Zborník SNM-Etnografia 35 (Ladislav M l y n k a).....	152
Békéscsaba néprajza (Peter S l a v k o v s k ý)	153
K. Altman: Krčemní Brno (Alexandra B i t u š i k o v á).....	154
Anotácie	155

CONTENTS

STUDIES

Lia S i d l e r: Concepts of Identity and Ethnic Models of Identity in Bratislava	5
Soňa K o v a č e v i č o v á: The Relationship between Folk and City Architecture in Slovakia in the Past and in the Present	20
Kaťa M i h a i l o v a: The Poor/Rich Opposition in Slavic Folk Culture and in Christianity	38
Slávka B a d a č o v á-Č o r b o v á: The Street as the Place of Social Contacts	47
Lubica Ch o r v á t h o v á: On Factors, Shaping Social and Ethnic/National Identity inNineteenth and Twentieth Century Slovakia.....	57

DISCUSSION

Interview with Dr. Jürgen Dittmar (Eva K r e k o v i č o v á).....	75
--	----

MATERIALS

Peter S l a v k o v s k ý: Traditional Forms of Harvest of Slovaks in Hungary – the Scythe	81
Veronika G é c i o v á-K o m o r o v s k á: The Spread Folk Cult of Saint Vendelin in Slovakia.....	89
Juraj Z a j o n c: MONO – Database of Informations on Teritorial Monographies in Institute of Ethnology, Slovak Academy of Sciences.....	107

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

PhDr. Peter Slavkovský Fifty Years Old (Magdaléna P a r í k o v á).....	114
PhDr. Peter Švorc (1932-1995) (Ján P o d o l á k).....	117
The fifth International Congress of SIEF (Eva K r e k o v i č o v á – Magdaléna P a r í k o v á).....	119
The Conferenze „Musik, Sprache und Literatur der Roma und Sinti“ (Eva K r e k o v i č o v á).....	121
The Seminar „Oral Sources and Technics of Genealogical Research“ (Hana H l ô š k o v á).....	124
The Meeting of the Commision for Folk Custom Studies MKKK in Luhačovice (Katarína Z a j i c o v á).....	126
Slovak Genealogical-Heraldic Society in Matica Slovenská (Milan Š i š m i š).....	127
Student Scientific Conferenze of Department of Ethnology at Comenius University (Kornélia J a k u b í k o v á).....	129
Conferenze „The Roma Language in Slovak Republic“ (Zuzana K u m a n o v á).....	129
Exposition of Musical Instruments at Castle of Strážnica (František K a l e s n ý).....	131
Swiss Heimatwerk in Bratislava (Jarmila P a l i č k o v á).....	132

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

TRADIČNÉ FORMY ŽATVY U SLOVÁKOV V MAĎARSKU - KOSA (Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku - pokusné komentáre)

PETER SLAVKOVSKÝ

Na problematiku agrárnokultúrneho spolužitia Slovákov a Maďarov na území dnešného Maďarska sme upozornili už v komentári o kultúrnohistorickom vývine starších žatevných náradí - srpu a kosáka v tomto etnickom prostredí, pričom sme vychádzali z materiálu Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku a k nemu komplementárnych diel - Etnografického atlasu Slovenska a Atlasu maďarskej ľudovej kultúry.¹ Konštatovali sme, že po istom období kultúrnej zotrvačnosti badať v materiálnej kultúre oboch etnických spoločností tendenciu vyberať z oboch kultúr tie prvky, ktoré najlepšie zodpovedajú potrebám organizovania materiálneho prostredia, ale i súvekým sociálnym štruktúram a im zodpovedajúcemu systému hodnôt. Podobne ako pri srpe a kosáku to platí i o kulminačnej forme tradičného žatevného náradia - kose, aj keď v odlišných sociálnych a technologických podmienkach vývinu tradičnej organizácie žatevných prác.

Kosa

Prechod od menej produktívnych foriem organizácie žatevných prác pomocou srpu a kosáka na efektívnejšiu žatvu obilnou kosou bol zložitý proces, ktorý, podobne ako v celej európskej agrárnej kultúre, i na tomto etnicky zmiešanom území si vyžiadal celý rad predpokladov - prírodných, historických, technických, sociálno-ekonomických, ale i sociálno-psychologických. Kosa ako poľnohospodárske náradie je súčasťou starej európskej agrárnej kultúry. Rozdiely, ktoré v jej tvare nachádzame (dĺžka kosa, kosiska, jeho tvar, počet a osadenie rúčok a p.), sú skôr výsledkom konkrétnych prírodných podmienok, v ktorých sa kosa ako žatevný nástroj používala, ale i kultúrnych vzorov, ktoré jednotlivým variantom, najmä kosisk, dávali trvanie v čase. Obdobie zavedenia kosačky do procesu žatevných prác, resp. jej nahradenie strojovými kosačkami fabrickej výroby, je zase výsledkom súhry technických a sociálno-ekonomických faktorov, ktoré sa týmto spôsobom výrazne podieľali na regionalizácii agrárnej kultúry.

Ako sme konštatovali i pri vyhodnocovaní tejto problematiky v Etnografickom atlase Slovenska, „aj taký jednoduchý pracovný nástroj, akým je kosa, vytvára celý systém prvkov, z ktorých niektoré majú pre jej funkciu nepatrný význam, iné zase podstatný. Počas svojho vývinu sa celý systém menil a zdokonaľoval v závislosti od vývoja technických možností, ktorými ľudská spoločnosť disponovala na tom-ktorom stupni svojho vývoja.

Vnútorňý vývin kosal (jej technické zdokonaľovanie) bolo jednou z podmienok na presadenie sa do procesu poľnohospodárskych prác. Nekvalitný pracovný nástroj znamenal nielen namáhavejšiu prácu, ale aj veľké straty na úrode. To je jeden z dôvodov, pre ktoré sa kosa tak dlho nemohla dostať do pozície hlavného žatevného nástroja v procese žatevných prác.

Technická kvalita kosal je však len jednou z podmienok jej zavedenia do procesu žatevných prác. Víťazstvu kosal predchádzal celý rad predpokladov - možnosti lepšej prípravy pôdy, existencia potrebného stupňa výrobných vzťahov, ktoré si vynucovali rýchlejšiu a z hľadiska pracovných síl rentabilnejšiu žatvu. V nemalej miere ovplyvnil intenzitu tohto procesu aj ľudský faktor - kolektív, ktorý mal s novým náradím a jemu zodpovedajúcou organizáciou práce pracovať. Ako sme už uviedli, tradícia a pracovné návyky mali v tomto prípade retardačnú úlohu.²

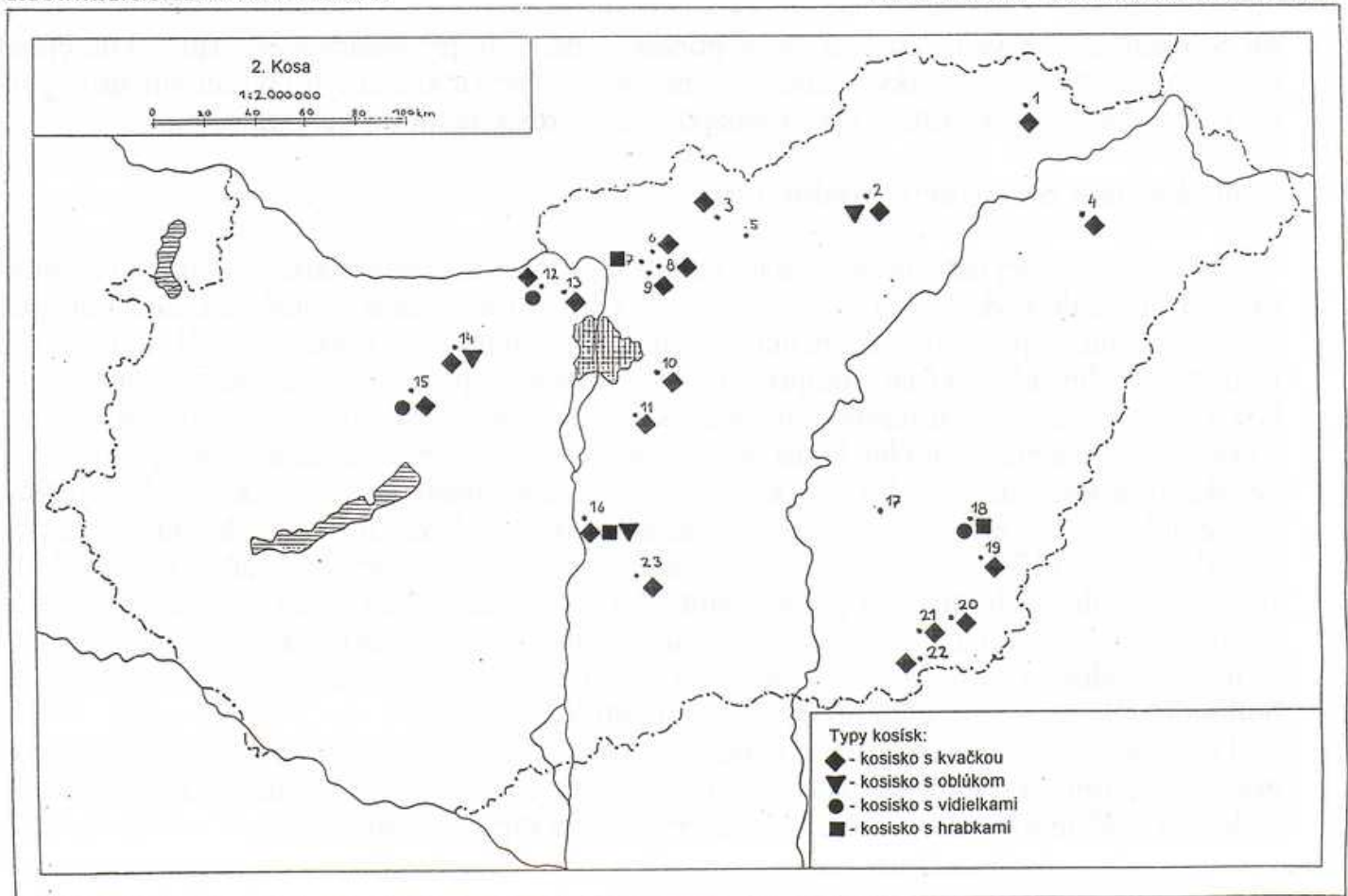
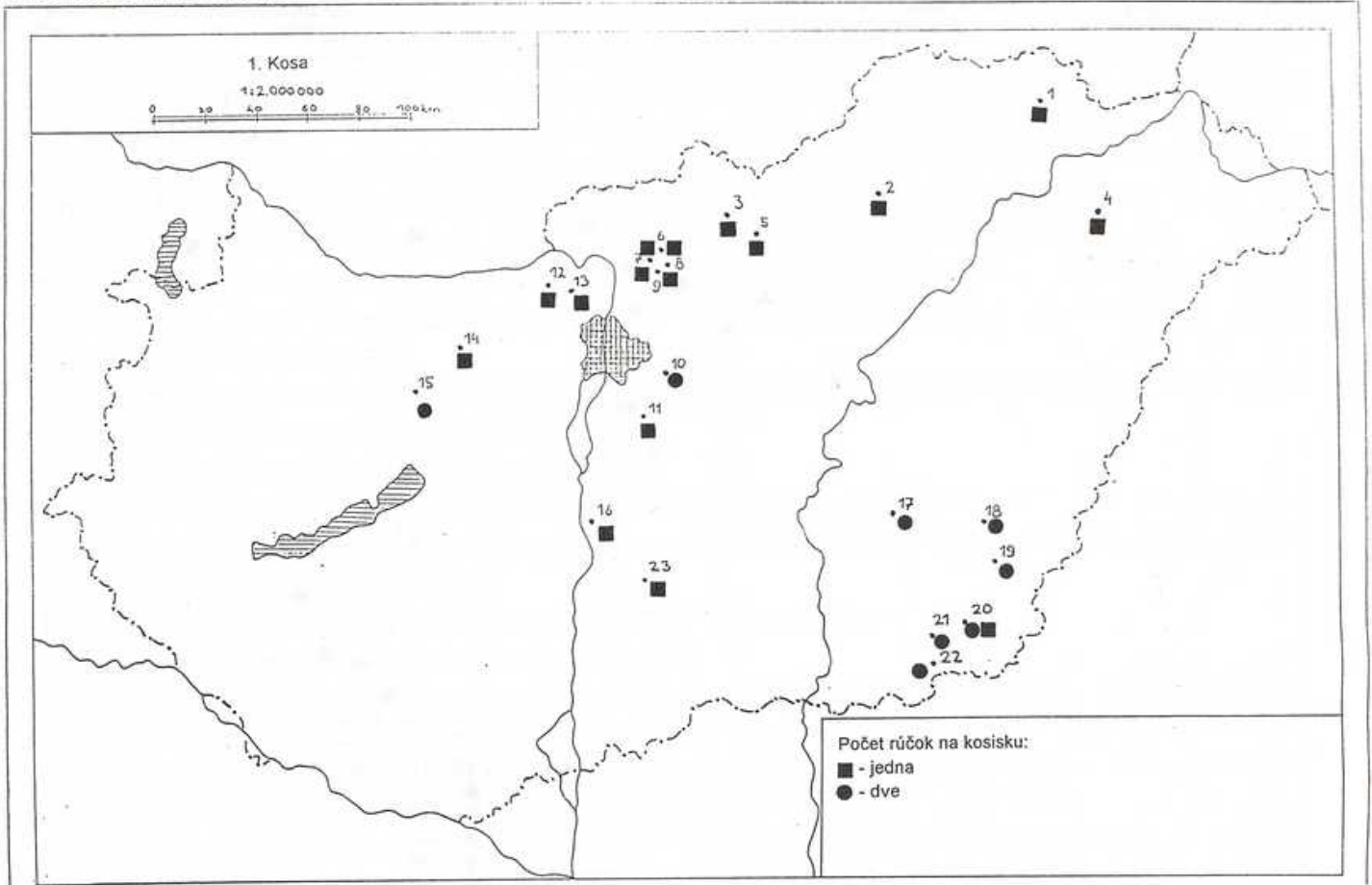
Pretože materiál Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku zachytáva len obdobie prvej polovice 20. storočia, nie je potrebné, aby sme sa na tomto mieste venovali kultúrnej histórii kosal ako súčasť európskej agrárnej kultúry, ale ani takej „etnickej“ problematike, že kto sa od koho učil toto náradie používať. Pre našu potrebu stačí konštatovať, že koniec stredoveku priniesol vo vývoji uhorského poľnohospodárstva nové hospodárske podnety, ktorým zodpovedali väčšie plochy obilím obhospodarovanej pôdy. Táto skutočnosť si na jednej strane vynucovala i technické zmeny v poľnohospodárskom inventári roľníka, na druhej strane technologický rozvoj výroby súvekého poľnohospodárskeho náradia už tento trend i čiastočne umožňoval. Prejavilo sa to najmä na náradí na obrábanie pôdy - ťažké pluhy, definitívne presadenie sa brán pri úprave poľa. Väčšie plochy pôdy, lepšia príprava oráčiny (rovná plocha bez kameňov a zvyškov kríkov), ako i relatívne sa znižujúci počet pracovných síl dávali kose, ktorá bola dovtedy nástrojom len na kosenie trávy, predpoklad, aby vstúpila do organizácie žatevných prác. Tie boli v tomto období vývinu agrárnej kultúry v Uhorsku oveľa konzervatívnejšie ako práce spojené s prípravou pôdy.

Z agrárnohistorickej literatúry sa dozvedáme, že 15. - 16. storočie možno považovať za počiatok prenikania kosal do žatevných prác.³ V tejto súvislosti sa uvádza funkcia kosal ako žatevného nástroja najskôr pri žatve jačmeňa a ovsal. Táto skutočnosť bola podmienená dvomi faktormi: materiálovo menej kvalitné kosal spôsobovali väčšie straty na kosenom obilí, a tak sa cenejšie druhy - pšenica a raž - radšej ďalej žali klasicky - srpom. Druhým faktorom bola vžitá organizácia práce s kosou. Pri kosení jačmeňa a ovsal, t.j. obilia s nižším stebľom, sa postupovalo tak ako pri kosení trávy - obilie sa kosilo na riadky. Preto historické údaje z konca 18. a prvých desaťročí 19. storočia dokladajú v súvislosti so žatevnými prácami tri druhy náradia - srp, kosák a kosu. Rozdiely v práci s jednotlivým náradím sa odrazili aj v pomenovaní pracovného úkonu - srpom sa „rezalo“, kosou „kosilo“.⁴

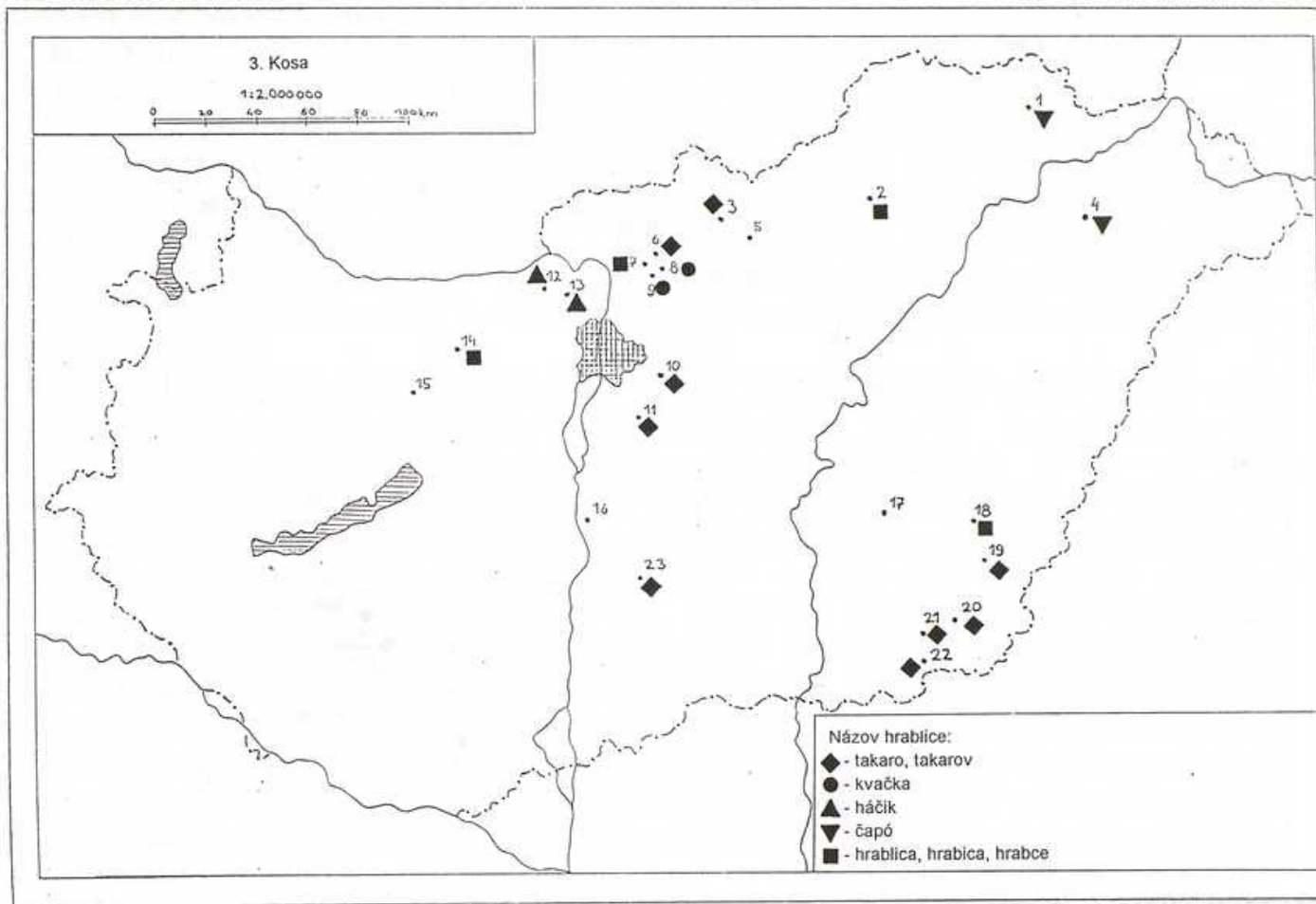
Prenikanie kosal do žatevných prác znamenalo na území dnešného Maďarska i predĺženie jej čepele. Zatiaľ, čo trávne kosal mali vtedy dĺžku 70-80 cm, obilná kosa dosahovala dĺžky 90-110 cm. Zmeny v tvare kosiska a dĺžke kosal prinášali na území Maďarska i rôzne pomenovania jednotlivých variantov, ktoré často niesli i etnickú charakteristiku. Napríklad kratšie kosal sa nazývali „slovenská kosa“ („tót kasza“), kosisko s dvomi rúčkami bolo maďarské („magyar nyál“), zatiaľ čo kosisko s jednou rúčkou bolo nemecké („német nyál“).⁵ Typ kosal, ktorý v štajerských hámroch vyrábali pre maďarských zákazníkov, nazývali „ungarische Sense“.⁶

Príčiny dlhého prenikania kosal do žatevných prác sme už pomenovali. Možno však konštatovať, že tento proces bol na maďarských veľkostatkoch rýchlejší ako na území Slovenska a vrcholil v polovici 19. storočia, aj keď sporadické používanie srpu a kosáka na tento účel dokladá maďarský etnografický materiál ešte aj začiatkom 20. storočia.⁷ Na Slovensku sa proces definitívneho preniknutia kosal ako hlavného žatevného náradia do systému žatevných prác zavŕšil približne v období 1. svetovej vojny, pričom medzi jednotlivými oblasťami

mi Slovenska boli veľké časové disproporcie v intenzite jej zavádzania.⁸ Túto skutočnosť možno vysvetliť predovšetkým súvekými hospodárskymi a sociálnymi podmienkami vývinu maďarského a slovenského poľnohospodárstva, resp. jednotlivých regiónov.

Obilná kosa u Slovákov v Maďarsku

Ako sme v prvej časti príspevku už naznačili, proces zavedenia kosa do žatevných prác vrcholil na území Maďarska v druhej polovici 19. storočia. Táto skutočnosť sa pri atlasových výskumoch prejavila tak, že ako hlavné žatevné náradie si kosu pamätali i tí najstarší informátori. Jej železnú časť nakupovali v obchodoch, prípadne od podomových obchodníkov a na jarmokoch. Z diferencujúcich znakov na kovovej časti kosa môžeme v porovnaní so slovenským materiálom len konštatovať rozdiel v používaných dĺžkach. Zatiaľ čo na Slovensku boli kosa dlhé 70-90 cm, dĺžku 100 cm dosahovali zriedkavo kosa v nížinných oblastiach južného a juhozápadného Slovenska, v slovenských obciach v Maďarsku sa používali kosa až 110 cm dlhé.⁹ Ako z etnografických prameňov vyplýva, väčšina z nich bola súčasťou areálu východného a juhovýchodného Maďarska, v ktorom sa vyskytovali uvedené dĺžky kôs. Západná a severozápadná časť krajiny je charakteristická používaním kratších kôs. Podobná situácia bola i na prilahlých územiach Slovenska. V južnom Zemplíne boli najobľúbenejšie kosa 70-80 cm, v Honte 80-90 cm dlhé.¹⁰

Dĺžku kovovej časti obilnej kosa určovali, okrem istých kultúrnych vzorov, najmä geografické podmienky. Dlhá kosa si vyžadovala nielen rovný a upravený terén, ale aj špeciálne kosisko. K tejto problematike sa ešte vrátíme pri typológii kosísk.

Z logiky žatevných prác, ale i celého spôsobu života roľníckej rodiny v minulosti vyplynulo, že umenie kosiť patrilo medzi základné znaky hodnotenia muža v kolektíve rodiny i obecného spoločenstva. Bolo jedným z kritérií určovania dospelosti chlapcov. K erudovanosti kosca patrila i schopnosť vybrať si dobrú kosu. Praktiky, ktoré poznáme zo Slovenska (určovanie kvality podľa zvuku, váhy a p.) sa praktizovali aj na území Maďarska.¹¹

Pretože kovová časť kosy bola v prvej polovici 20.storočia fabrickej proveniencie, t.j. vo veľkej miere tvarovo unifikovaná, upriamili sme našu pozornosť v Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku, podobne ako v Etnografickom atlase Slovenska, na drevenú časť kosy - kosisko, ktoré si roľníci často vyrábali sami, resp. nakupovali od výrobcov, ktorí rešpektovali miestne formy.

Ako ukazuje slovenský etnografický materiál, na našom území rozoznávame v období posledných 70-100 rokov 5 typov kosísk:¹²

1. kosiská s jednou rúčkou ohnutou dopredu,
2. kosiská s dvoma rúčkami ohnutými dopredu, pričom ľavá býva spravidla trochu kratšia,
3. kosiská s dvoma rúčkami, pričom pravá je ohnutá dopredu, ľavá je rovná, osadená do kosiska kolmo zo zadnej strany,
4. kosiská s pravou rúčkou osadenou dopredu a ľavou dozadu,
5. kosiská s dvoma rúčkami obrátenými dozadu.

Podobnú variabilnosť - 4 typy kosísk - dokladá i Maďarský etnografický atlas.¹³ Pomerne jednotný kultúrnohistorický vývin obilnej kosy i technika práce s ňou spôsobili, že tvar kosísk je na území Slovenska i Maďarska podobný. Odlišnosti nachádzame len v tvare niektorých častí - počet, umiestnenie a tvar rúčok, prípadne úprava päty kosiska. Ako ukazuje porovnanie Etnografického atlasu Slovenska,¹⁴ Maďarského etnografického atlasu i Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (mapa č.1), tieto rozdiely nie sú etnického pôvodu, ale odrazom geografických podmienok a miestnych kultúrnych vzorov. Kosiská s dvoma rúčkami sú charakteristické pre oblasť južného a juhozápadného Slovenska, tvoriacu severnú hranicu areálu tohto typu kosiska, ktorého súčasťou sú i prilahlé územia západného Maďarska.

Ako ukazuje mapa č.1, kosiská s dvoma rúčkami sa používali v obciach Bakonycsernye a Péteri (č.10,15), ktoré ležia vo východnej časti spomínaného areálu. Obce Szarvas, Mezőberény, Békéscsaba, Nagybánhegyes, Tótkomlós a Pitvaros (č.17-22) sú súčasťou ďalšieho areálu výskytu tohto typu kosísk. Ako uvádza A.Paládi-Kovács, citujúc staršie etnografické pramene, kosiská s dvoma rúčkami sa používali na väčšine Zadunajska, Matyasföldre, Csalókőze a v strednej tretine Alföldu.¹⁵ Zdá sa, že citovaná mapa o kosiskách obilnej kosy z Maďarského etnografického atlasu zachytáva už len rezíduá tohto nariadenia, lebo starší etnografický materiál z územia Maďarska naznačuje postupnú výmenu kosísk s dvoma rúčkami za kosiská s jednou rúčkou. Táto zmena je charakteristická pre začiatok 20.storočia.¹⁶

Výskyt kosísk s dvoma rúčkami by nám čiastočne pomohla vysvetliť podkladová všeobecno-zemepisná mapa. Nazdávame sa, že to, čo bolo v tejto súvislosti zistené na území Slovenska, platí aj v Maďarsku, i v tu skúmaných slovenských obciach: kosiská s dvoma rúčkami majú pravú rúčku umiestnenú prevažne pod stredom kosiska. Táto okolnosť umožňuje prenášanie tlaku na kosu cez kratšie rameno, ale vynucuje si značnú dĺžku rúčky (okolo 30 cm) a predpokladá aj druhú, ľavú rúčku, ktorá býva menšia. Pravá rúčka býva niekedy tak nízko, že je potrebné osadiť ju šikmo hore, aby vzdialenosť medzi rúčkami nebola príliš veľká. Takto osadené rúčky spôsobujú, že stred kosiska sa nachádza približne vo výške kolien. Tento typ kosiska umožňuje používať i dlhšie kosy (okolo 100 cm) a vyhovuje len v rovinných oblastiach. Horské oblasti Slovenska nedovoľujú používať také veľké kosy a aj pravá rúčka sa posúva nad stred kosiska. To umožňuje jej skrátenie a prípadné vylúčenie

lavej rúčky. Mnohí informátori sa zhodli na tom, že pri kosení v nerovnom teréne je lepšie kosisko s jednou (pravou) rúčkou, ktorá je kratšia. Lavá ruka potom drží podhmatom priamo kosisko, čo umožňuje pevnejšie a ľahšie ovládanie kosačky v nerovnom teréne.¹⁷ Predpokladáme, že rovnaké ergometrické dôvody pôsobili na výber vhodných typov kosísk i v slovenských obciach v Maďarsku. Kosiská s dvoma rúčkami sa i tu najdlhšie udržali tam, kde svojou konštrukciou plne zodpovedali miestnym terénnym podmienkam.

Na slovensko-maďarskom pomedzí nachádzame kosiská s jednou rúčkou. Len v niektorých obciach severnej časti Hontu sa vyskytovali aj kosiská s dvoma rúčkami (pravdepodobne vplyv sezónnych poľnohospodárskych prác), ktoré sa však v nerovnom teréne neosvedčili a postupne boli nahradzované kosiskami s jednou rúčkou.

Ako uvádzali pamätníci zo slovenských obcí v Maďarsku, kosiská tu roľníci získavali trojakým spôsobom: väčšinou si ich zhotovovali sami, druhou možnosťou bola kúpa „na placi“, t.j. na jarmokoch od „fogaró mesterek“ (Bakonycsérnye), alebo v obchodoch („v bódoch židovských“ - Acsa, „v železnom obchode“ - Csövar).

Pomenovanie rúčky na kosisku bolo v slovenských obciach rôzne: „koč“ (Háromhuta, Répáshuta), „kvačka“, „kvaka“ (Acsa, Püspökhatvan, Békéscsaba), „rúčka“ (Péteri, Mezőberény, Békéscsaba, Tótkomlós), „huček“ (Pilisszentkereszt, Oroszlány).

Prídavné zariadenie na kose

Pri zavádzaní kosačky do procesu žatevných prác sa na kosisku objavuje i prídatné zariadenie, ktorého poslaním bolo uložiť odkosené obilie, predchádzať tak zvýšeniu strát spôsobených jeho vytrasením, i uľahčiť prácu žnice. Je prirodzené, že toto zariadenie je v kultúrno-historickom vývine kosačky mladšie ako základná časť náradia. Súvisí to s oneskoreným využívaním kosačky v žatevných prácach. Prídavné zariadenie na kose je súčasne i diferencujúcim znakom obilnej kosačky od trávnej.

Konštrukcia jednotlivých používaných typov prídatných zariadení bola pomerne jednoduchá. Bolo preto v možnostiach každého šikovného roľníka zhotoviť si takýto násadec na kosačku. Ich tvar bol modifikovaný mnohými faktormi. Medzi najdôležitejšie patria miestne vzory, migrácia sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, ale aj časovo a priestorovo diferencované postavenie kosačky v procese žatevných prác. V období zavádzania žacích strojov možno totiž badať tendenciu zjednodušovať tieto zariadenia, a tak na mnohých miestach, kde v kulmináčnej fáze žatia obilia kosou používali konštrukčne zložitejšie hrablice, nachádzame v polovici 20. storočia už len jednoduché zariadenie s kvačkou.

Uvedené faktory pôsobili, že obraz prídatných zariadení na obilné kosisko je pestrý a rôzne časovo rozvrstvený. Platí to pre územie Slovenska i Maďarska. Z množstva zistených variantov možno pre územie Slovenska určiť štyri základné typy:

- kosisko s kvačkou (kvačkami),
- kosisko s oblúkom,
- kosisko s vidielkami,
- kosisko s hrabkami.¹⁸

Ako dokumentuje maďarský etnografický materiál, i tu nachádzame prídatné zariadenia na obilnej kose, ktoré sú svojou konštrukciou analogické slovenským, chýba však kosisko s oblúkom.¹⁹ Pretože materiál Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku dokladá existenciu tohto prídatného zariadenia v slovenských obciach v Maďarsku (mapa č.2), zastavme sa najprv pri ňom.

Ako ukazujú mapy Etnografického atlasu Slovenska, tento typ prídatného zariadenia sa používal najmä na strednom Slovensku. Erik Fügeli vo svojej štúdií o histórii osídlenia nie-

ktorých slovenských obcí v Maďarsku uvádza, že obyvatelia obce Oroszlány (č.14) pochádzali z okolia Nitry a Trenčína.²⁰ Ak existovali medzi obyvateľstvom tejto obce a východiskovými obcami slovenských kolonistov na našom území v priebehu 19. a začiatkom 20.storočia nejaké styky, mohlo by kosisko s oblúkom byť kultúrnym exportom zo Slovenska. Tento typ prídavného zariadenia na kosisku zaznamenal atlasový výskum slovenských obcí v Maďarsku i v lokalite Nagybánhegyes (č.20), nie však pri kosení obilia, ale dateliny.

Kosisko s vidielkami sa podľa Maďarského etnografického atlasu používalo len sporadicky, v severozápadnej časti územia Maďarska. Na Slovensku je to typické obilné kosisko pre oblasť západného Slovenska, vyskytujúce sa aj na Morave a v Rakúsku. Na výskyt tohto prídavného zariadenia v obciach Kesztlöc (č.12) a Bakonycsernye (č.15) možno mať dve hypotézy: buď tvoria tieto obce východnú hranicu výskytu tohto náradia, alebo je to import zo Slovenska, lebo obyvatelia obce Kesztlöc pochádzajú zo západného Slovenska (Nitrianska župa).²¹ Ojedinelý výskyt tohto náradia v obci Mezöberény (č.18) patrí k tým situáciám pri použití kartografickej metódy, kedy atlasové výsledky kultúrny jav len zaznamenajú, ale jeho vysvetlenie bude potrebné hľadať inými gnozeologickými postupmi.

V tejto obci atlas dokladá i ďalší typ - kosisko s hrabkami, ktoré je pre územie Maďarska charakteristické v západnej časti krajiny. I túto skutočnosť bude potrebné preveriť a vysvetliť. Existencia kosísk s hrabkami v obciach Csövar (č.7) a Dunaegyháza (č.16) korešponduje s areálom výskytu tohto náradia na území Maďarska, tak ako ho uvádza Maďarský etnografický atlas.²² Kosisko s hrabkami predstavuje na Slovensku najrozšírenejší typ prídavného zariadenia. Udržalo sa najdlhšie v oblasti severného a severovýchodného Slovenska, teda tam, kde kosa bola hlavným žatevným náradím až do kolektivizácie poľnohospodárstva.

Aj na území Maďarska patrilo kosisko s pevne pripevnenými hrabkami k najstaršiemu typu obilnej kosy (gereblyés).²³ Ako uvádza L.Takács, vo Varongu kosili miestni roľníci týmto typom kosiska, zatiaľ čo sezónni robotníci používali odľahčené „pálcás takaró“, teda kosisko s kvačkou, ktoré si obľúbili i miestni kosci, ale pri kosení siatych krmovín.²⁴

Pri porovnaní Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (mapa č.2) a Maďarského etnografického atlasu je preukazné, že väčšina sledovaných slovenských obcí v Maďarsku bola súčasťou veľkého areálu, v ktorom sa pri žatve obilia používali kosiská s kvačkou. Žiaľ, získaný materiál nám nie vždy uvádza i pomenovanie prídavného zariadenia na kosu (mapa č.3). Aj z neho je však jasné, že i v slovenských obciach bol najfrekventovanejší maďarský názov „takaró“, resp. „takaróv“. Ak porovnáme mapy č.2 a 3, tak vidíme, že rovnaké náradie mohlo mať i rôzne pomenovania, napr. „čapó“, „kvačka“, „háčik“.

Kosisko s kvačkou je v atlasom sledovanom období veľmi rozšírené i na Slovensku. Nachádzame ho po celej dĺžke slovensko-maďarského etnického pomedzia a je jasné, že v nijakom prípade nemôže tento jav tvoriť kultúrnu hranicu.

Kosisko s kvačkou je konštrukčne najjednoduchšie prídavné zariadenie na obilnú kosu. Urobené bolo spravidla zo samorastlého tvrdého prúta, ktorého jeden koniec sa upevní do diery medzi päťou a pravou rúčkou kosiska, kým druhý sa uviaže drôtom alebo povrazom o koniec päty. Konštrukčne dokonalejšie je prídavné zariadenie, na ktorom je kvačka podpretá stĺpikom osadeným v päte kosiska, po ktorom sa môže i vertikálne posunovať. Takýto variant dokladá z Maďarska i L.Takács.²⁵

Z výpovedí informátorov sa dá usudzovať, že aj v slovenských obciach v Maďarsku poznali tento variant, lebo uvádzali, „že pri nízkom obilí stiahli kvačku na užšie“ (Acsa - č.8 a Püspökhatvan - č.9). Tento typ prídavného zariadenia mohol mať aj variant s dvomi prútmi, ktorý sa obyčajne docielil použitím samorastlej rázsošky.

Maďarský etnografický atlas dokladá i možnosť upevnenia lanového plátna na tento typ hrablice,²⁶ čím sa jej poslanie pri kosení obilia síce zlepšilo, nevýhodou však bolo zväčše-

nie odporu vzduchu, ktorý musel kosec prekonávať. Kombinácia kosiska s kvačkou a plachtičky je známa i v niektorých obciach severovýchodného Slovenska. Plachtička je upevnená medzi koncom kvačky a spodkom kosiska.²⁷

Záverom možno konštatovať, že v prvej polovici 20. storočia bola v slovenských obciach na území Maďarska najrozšírenejším žatevným náradím kosa s kvačkou. Sledovanie vývinu žatevného náradia v geografickom priestore a v danom čase nielen fixuje tento kultúrny jav, ale i vyžaduje dať ho do širších súvislostí - prírodných, historických, ekonomických a sociálnych - aby sme ho mohli vysvetliť v procese vývinu európskej agrárnej kultúry.

POZNÁMKY

- 1 Tradičné formy žatvy u Slovákov v Maďarsku - srp a kosák. Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku - pokusné komentáre. Tu pozri aj zoznam skúmaných obcí. Slov.Národop., 1994, č.3, s.73-79.
- 2 SLAVKOVSKÝ, P.: Kosa. Etnografický atlas Slovenska - pokusné komentáre. Slov.Národop. 1978, č.1, s.90-91.
- 3 BALOGH, I.: Das Einbringen des Getreides in Karpatenbecken im 16.- 19.Jahrhundert. Acta Ethnographica 13,1964, s.384.
- 4 PARÍKOVÁ, M. - SLAVKOVSKÝ, P.: Tradičné formy žatvy a mlatby na slovensko-maďarskom pomedzí Hontu. Slov. Národop. 1981, č.2-3, s.301.
- 5 PALÁDI-KOVÁCS, A.: A magyar parasztáság rétgazdálkodása. Budapest 1979, s.177-181.
- 6 TAKÁCS, L.: Egy irtásfalú földművelese. Budapest 1976, s.126.
- 7 TAKÁCS, L.: c.d., s.128. Podobne i materiál Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku.
- 8 SLAVKOVSKÝ, P.: c.d., s.85.
- 9 Pozri mapu XV. - Dĺžka čepele kosa na prelome storočia. PALÁDI-KOVÁCS, A., c.d., s.178.
- 10 SLAVKOVSKÝ, P.: Tradičné formy žatvy na slovensko-maďarskom pomedzí v Zemplíne. In: Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti. Národopisný ústav SAV, Bratislava 1993, s.107; PARÍKOVÁ, M.- SLAVKOVSKÝ, P.: c. d., s. 302.
- 11 TAKÁCS, L.: c. d., s. 132-134.
- 12 SLAVKOVSKÝ, P.: Roľník a jeho práca. Bratislava 1988, s.91.
- 13 Magyar néprajzi atlasz. Budapest 1987. Mapa č. 25 - Kosiská obilnej kosa v polovici 20. storočia.
- 14 Pozri II. kapitolu, mapu č. 22 - Obilné kosisko.
- 15 PALÁDI-KOVÁCS, A.: c.d., s. 181.
- 16 Pozri PALÁDI-KOVÁCS, A.: c.d., s. 181 a TAKÁCS, L.: c. d., s. 136.
- 17 HYČKO, J.: Žatevné a mlatobné náradie. Martin 1973, s. 13-18.
- 18 SLAVKOVSKÝ, P.: Roľník a jeho práca, c.d., s.96.
- 19 Pozri Magyar néprajzi atlasz. Budapest 1987, mapy č.27 a 28. Magyar néprajzi lexikon 3, s.90-91, heslo kasza.
- 20 FÜGEDI, E.: Príspevky k dejinám osídlenia niekoľkých slovenských dedín na území dnešného Maďarska. In: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť 1993, s. 73.
- 21 Tamže, s. 76.
- 23 TAKÁCS, L.: c. d., s. 139-140.
- 24 Tamže.
- 25 Tamže.
- 26 Magyar néprajzi atlasz. Budapest 1987. Mapa č.27.
- 27 SLAVKOVSKÝ, P.: Roľník a jeho práca, c.d., s. 96.

This work was supported, in part, by the Grant Agency for Science (grant No 2/1030/94).

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 43, 1995, číslo 1
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 43, 1995, Number 1

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 43, 1995, No 1

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 43, 1995, Nr. 1

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 346-RPP/94

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Cena 39,- Sk

MIČ 49 616.

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS